

Plaček, Miroslav

Hrady v hrazených moravských městech

Archaeologia historica. 1997, vol. 22, iss. [1], pp. 199-215

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140248>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Hrady v hrazených moravských městech

MIROSLAV PLAČEK

Častou součástí středověkých měst byly hrady nebo tvrze. Z předpokládaných cca 45 moravských opevněných měst a městeček bylo 27, tedy více než polovina, přímo spjata s feudálním sídlem. Přitom navíc v Brně, Podivíně, Hodoníně a Strážnici stály hrady poblíže města a ve Veselí nad Moravou dokonce jen za ramenem řeky. Ačkoliv v městském půdorysu mohl být hrad urbanisticky organicky zakomponován, z hlediska zájmů obce byl prvkem cizorodým, až nežádoucím. Na rozdíl od vsutku městských hradů např. italských městských republik totiž představoval a symbolizoval vrchnostenský prvek, jenž při většinou odlišných zájmech městskou komunitu ovládal, ba často přímo ohrožoval. Vždyť města vůči hradu nebyla hrazena a o tom, zda hrad byl opěrným bodem obrany, nebo jejím slabým místem, rozhodovala výhradně libovůle držitele hradu, někdy jen jeho úředníka.

V tomto směru je zajímavé osvědčení, které v roce 1422 moravskotřebovským měšťanům vystavili velitelé slezského protihusitského vojska. Pro jejich pána, Bočka z Kunštátu a Poděbrad, písemně stvrdili, že purkrabí Hanuš Švarc vydal hrad dříve a dobrovolně, takže ani měšťanům nic jiného nezbylo (Neumann 1930, 57, 58). Mj. je to doklad existence hradu ve městě a jeho spojení s opevněním, které však bylo jen ze dřeva a hlíny, neboť stavba kamenných hradeb se předpokládá až po požáru v r. 1509 (Pechová 1957, 18).

Je nutné zdůraznit, že pro měšťany přece jen méně riziková byla existence hradů se zeměpanskou posádkou v královských městech. Avšak s rostoucím významem městské samosprávy se brzy i ony staly nežádoucími a obec využila bez váhání příležitosti k jejich vykoupení a likvidaci. Prakticky úplně zmizely hrady v Uherském Brodě, Ivančicích, kde není ani přesvědčivě lokalizován. Stále větší pochybnosti jsou o existenci předpokládaného hradu vrcholně středověké podoby v Moravských Budějovicích, kde výzkum L. Poláčka (1995, 85) v zámeckém nádvoří sice zachytil hradbu ze 13. stol. silnou 2,5 m, ale nejasnosti nadále zůstávají.

Opevněná sídla zůstala především ve městech, která záhy přešla do rukou šlechty nebo církve a jejichž prostřednictvím vlastníci suverenitu soustavně omezovali. Jediný, v plné rozloze uchovaný královský hrad spojený s městem se přes konec středověku zachoval ve Znojmě. Ostatně nechuť k přítomnosti hradu ve městě dokládá skutečnost, že ve značné části královských fundací 13. století hrady vůbec nevznikly (Jevíčko, Jihlava, Litovel, Pohořelice, Uničov, Uh. Hradiště, zřejmě Lipník), případně byla města k existujícím hradu přihrazena (Olomouc, Znojmo).

Poddanská města bez hradů (Brušperk, Ostrava, Kojetín, Třebíč) patřila především církevní vrchnosti, u jiných, vzniklých hlavně ve 14. století, stál hrad poblíže (Strážnice, Veselí n. Mor.), nebo nad městem (Fulnek). Dodatečné připojení městského opevnění k hradu bylo poměrně běžné, ať se tak stalo nedlouho po stavbě hradu (Štramberk, Uh. Ostroh, Zábřeh), či o dost později (Mikulov, Valtice, Tovačov). Jen vyjimečně došlo k vložení hradů, příp. opevněných zámků do již existujícího okruhu hradeb (Prostějov, Vyškov) a u některých staveb poznání nedovoluje jasné vyjádření (Šumperk).

Speciální případ představuje citadela v podobě opevněného kostela, jenž byl vždy produktem iniciativy měšťanů, nebyl tudíž spojen s feudální vrchností, a sloužil jako poslední refugium obyvatel (srov. Plaček 1996). Dobře zachován je hrazený kostel na návrší nad náměstím ve Velké Bíteši, z ikonografie známe podobný útvar z Hustopečí u Brna

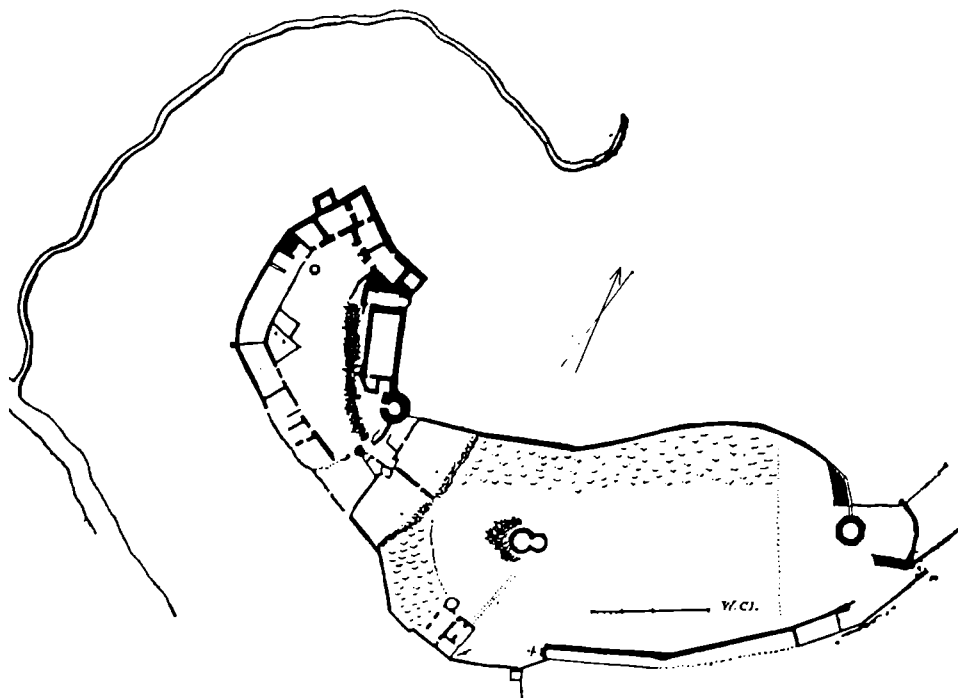
a možnost opevnění naznačuje zástavba kolem kostela ve Slavonicích (AMB–DZ; Kolektiv 1975, 300). Také situace na nedávno objeveném historickém plánu Ivančic nevylučuje existenci fortifikace kolem kostela (Úlovec 1966, 289). Mohla nahradit zaniklý hrad, který se připomíná v l. 1308–1336 (CDM VI, Supl. č. 15; č. 390; VII, č. 144).

Ojedinelá je opevněná komenda řádu německých rytířů ze 13. stol., která stála v ohrazení města Slavkova. Dílčím způsobem ji známe ze starých plánů a zbytky byly zjištěny v substrukcích zámku (Vícha 1986). Probíhající archeologický výzkum L. Belcrediho může stávající poznatky významně obohatit.

A nyní blíže k jednotlivým typickým příkladům.

Ve Znojmě byl původní břetislavský hrad do kamenné podoby přestavěn snad již markrabětem Vladislavem Jindřichem. Je situován na ostrožně naproti velkomoravského Hradiště sv. Hypolita. Rozvrh hradu i předhradí před barokní přestavbou známe díky nedávno objevenému plánu z doby kolem r. 1710 (Kudělka 1990–92, 197, 199 – obr. 1). Jádru na konci ostrožny dominoval blok paláce mezi válcovou věží a podélnou, ještě románskou domácí kaplí. Kaple se ve hmotě zachovala a nepublikovaný průřezem L. Konečného ověřil i existenci paláce. Absolutní chronologie celku není úplně vyjasněna, měl však románský charakter a vznikla pod vlivem štaufské architektury. Opevnění města vysazeného před r. 1226 (CDB II, č. 288) se připojilo k předhradí se známou rotundou a osmibokou pozdně románskou věží. Stavba započala za Přemysla Ot. II. a ohrazená plocha zahrnuje kláštery minoritů a dominikánů založené snad ještě před polovinou věku (Richter–Sámek–Stehlík 1966, 33).

Podobný postup lze sledovat v Olomouci a plánovitá založení komplexu hradu a města byla tedy spíše ojedinělá, což zřejmě souvisí s menším podílem lokací moravských Přemysla Ot. II. oproti Čechám. Vždyť před jeho nástupem na trůn se zformovaly městské organismy Brna, Olomouce, Jihlavy, Znojma, Hodonína, Podivína, Uničova a Jemnice, ve

Obr. 1. Znojmo – situace hradu na plánu F. F. v Nicolaie mezi r. 1705–1720 (podle Z. Kudělky).

Slzsku pak Bruntálu, Opavy a Krnova. Výjimky představují případy Moravského Krumlova, Uherského Brodu a Jemnice, u nichž byl hrad součástí prvotního plánu.

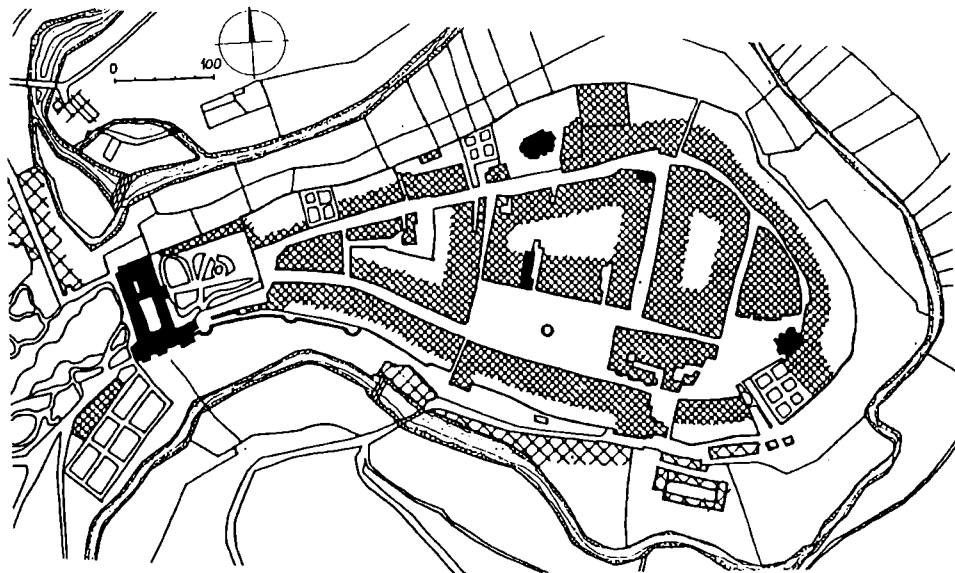
Přestože Moravský Krumlov byl v r. 1289 v rukách Gerharda z Obřan (CDM V, Supl. č. 91), šlechtické založení, o němž uvažoval L. Hosák (1961–64, 34), můžeme prakticky vyloučit (Plaček 1991, 146). Hrad stál v místě zámku napříč krčku meandru Rokytne, na němž se rozkládá pravidelně vyměřené město o ploše 14,5 ha (obr. 2). Hrad přímo kontroloval vstup do města, z něhož se zachovala věžovitá brána s lomeným portálem přiložená k jihovýchodnímu nároží. Z půdorysu zámku vystupuje relativně pravidelný útvar (45×39 m), v jehož nároží stojí zámecká věž zřejmě raně gotického původu (9,6×9,6 m, zdi tl. 3 m). Přízemí věže ještě větších rozměrů je zachováno na jihovýchodě a další ve hmotě vstupního rizalitu východního křídla. Masivní zeď čtvrté věže lze předpokládat v severozápadním rohu, čímž je naplněno charakter kastelového schémata. Palác se rýsuje na východní straně na níž směrem k městu se rozkládalo nepravidelné předhradí, jehož zdivo zčásti odkryl rovněž nepublikovaný výzkum Z. Himmelové. Severovýchodní nárožní věž zprostředkovala vstup přímo do jádra nebo severního dílu (obr. 3).

Uherský Brod obdržel v r. 1272 hlubčické právo od Přemysla ot. II, zdá se však, že základní lokace proběhla již o něco dříve. Podobně jako Marchegg patřil k nepříliš zdařeným založením a jeho rozsáhlá area (38 ha) nebyla po staletí v úplnosti zastavěná (obr. 4). Hrad se připomíná r. 1338 (CDM VII, č. 195) postupně mizel a zanikl úplně ve třicetileté válce. Stál v nezastavěné části uprostřed nejmíce ohrožené strany, v podstatě na hraně svahu, na němž město leží. Bohužel známe jen útržky zdiva z náhodných výkopů a zemních prací při zřizování vodojemu v r. 1931 (Růžička 1961). Tehdy byl také zbourán panský sklep, k jehož stavbě asi byly využity pozůstatky hradu. Přitom byly ve spodních vrstvách nalezeny dva groše Václava II. Skloubením informací o nalezeném zdivu vznikla přibližná rekonstrukce pravidelného půdorysu hradu (cca 42×50), který měl nejméně dvě křídla a oblázky dlážděný dvůr. Nemůžeme tedy vyloučit použití kastelového schémata. Přesah dispozice přes městskou zeď potvrzuje také široká berma mezi hradbou a příkopem na severní straně města. Nepravidelné předhradí se zřejmě nalézalo na západě (obr. 5).

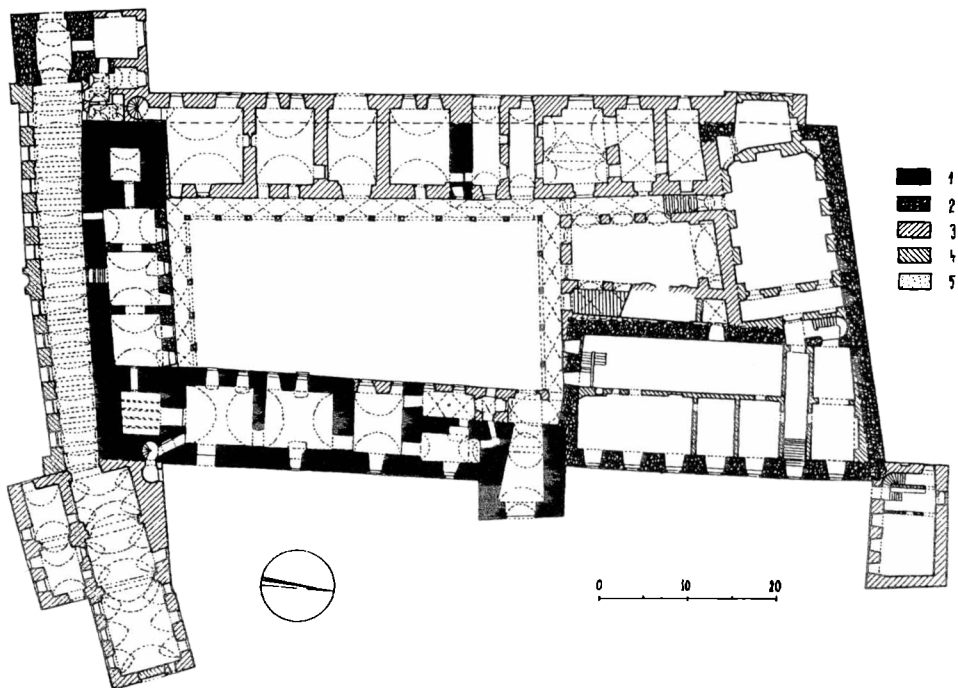
Poslední hrad ze 13. století situovaný na přístupové straně královského města se nachází ve hmotě zámku v Jemnici (obr. 6). Odchodem posádky po r. 1990 a následným převzetím zámku městem se vytvořily podmínky pro rekonstrukci a s tím spojené průzkumy. Pohříchu stále nejsou dokončeny a proto vycházím z vlastních závěrů ze zběžné prohlídky. Ukázalo se, že oblina na východním průčelí je opravdu zbytkem válcové věže (D = 8,5 m) a druhá, známá z plánů počátku 18. stol. (fond Reichstadt Nürnberg), byla ověřena archeologicky pod zámeckou kaplí. Byly vetknuty v protilehlých koutech zhruba lichoběžníkové dispozice (strany 41, 35, 51, 39 m), v nároží městské fortifikace a třetí věž je možno předpokládat na severovýchodě. Kde stál původní palác není možné bez hlubšího průzkumu rozhodnout, ale jistý náznak předrenesančního stavení existuje na severu. Z této strany byl také vjezd, snad přes menší předhradí, a vůči němu a městu byl hrad vydělen parkánem a příkopem (obr. 7).

Jak je vidět, stavitel vyšel z francouzského kastelového schémata, podobně jako u Úsova s nedostatečně vysunutými věžemi. Inspirace tímto typem ve spojení s městem je u nás unikátní (srov. Durdík 1994). Počátky hradu jsou prozatím časově nezařaditelné. Městem se Jemnice stala před r. 1227, kdy Petr správce Bítovska dostává od Přemysla Ot. I. pokyn k prodeji Lovětínského újezda a získané prostředky má užít ke stavbě hradeb (CDB II. č. 305). Předběžně se však zdá, že ke stavbě ihned nedošlo (SHP pozoruhodné fortifikace se uskutečnil v r. 1997). Purkrabí hradu se připomínají až v l. 1295 a 1298 (CDM V. č. 28 a č. 97), ale možnost založení hradu již v polovině věku je reálná.

Příklad města dodatečně připojeného k hradu reprezentuje Štramberk (obr. 8). Podle názvu lze připsat založení hradu pánům z Kravař, snad Vokovi I., nedlouho před r. 1325 (srov. Jurok 1984, 1). Z té doby pochází volně stojící válcový bergfrit (známá Trúba) a zachované obvodní zdi. Zbytky horního paláce byly odstraněny při zabezpečovacích a reno-

Obr. 2. Mor. Krumlov – situace města (podle O. Dostála et al.).

Obr. 3. Mor. Krumlov – půdorys zámku (s přihlédnutím k StP J. Eliáše). 1 – zdivo tzv. italského kastelu, 2 – další gotické zdivo, 3 – renesanční, 4 – pozdější, 5 – zdivo na gotických základech.

vačních pracích na přelomu 19. stol. Město ve svahu pod hradem r. 1359 lokoval markrabě Jan Jindřich (CDM IX. č. 141). Hradby měly navazovat na opevnění hradu, jímž byla při té příležitosti ohrazena celá délka hřebene a které bylo, podobně jako na Novém Hradě v Kopřivné, zesíleno nejméně dvěma hranolovými věžemi (srov. Plaček 1993). Velkorysý podnik zřejmě dovršilo rozšíření miniaturního jádra o dolní palác, který je znám z ikonografie (Jurok 1984, 3) a na jehož místě stojí moderní restaurace (obr. 9).

Telč je původně zeměpanská trhová ves s hradem uvedeným ve Vlastním životopise Karla IV. (1946, 120). Stál zřejmě u románského kostela sv. Ducha v nejvyšším místě ploché ostrožny a dá se předpokládat jeho dvorcová podoba (Bláha–Konečný 1985, 143). Dlužno podotknout, že badatelé v Rakousku pojem dvorec v podstatě neznají a i lehčeji opevněná sídla běžně nazývají hrady. Je-li jejich součástí kostel, pak používají termínu Burgkirchenanlage (mj. Simon 1981, 127). Teprve v návaznosti na městskou lokaci vznikl v době po r. 1375 pravidelný hrad pánů z Hradce (Richter 1958, 14, 15). Nevelký dvoukřídý hrad (29×22) s malým dvorkem a jeho protáhlé předhradí využíly část nezastavěné plochy podél severního obvodu města, takže bez problémů s pozemky mohlo ještě dojít k výraznému renesančnímu rozšíření sídla (obr. 9, 10). Jedinou věží s kaplí a gotickou arkádou při východním křídle připomínalo spíše šlechtické paláce italských měst, než stře-doevropskou pevnostní stavbu.

Zámecký charakter mírně deformovaného čtverhranu hradu v Moravské Třebové byl podtržen renesančním tvaroslovím článků použitých při přestavbě, kterou po r. 1490 realizoval Ladislav Velen (Hlobil–Petrů 1992, 115–119). Hrad získal vícekřídlo podobu a věž s kaplí v patře, ale východní křídlo bylo přitom zaklenuto ještě gotickou žebrovou klenbou (Kudělka 1958, 255). Z původního hradu, se do r. 1840, kdy vyhořel a byl až na východní křídlo stržen, zachovaly obvodní zdi a věž na kosočtverečném půdorysu v severozápadním nároží. Jeho datování je ztíženo fragmentárním dochováním, ale na začátku uvedená úvaha vylučuje možnost, že až do pohusitského období existoval hrad na vrchu Hradisko nad městem. Z jeho terénních reliktů lze soudit, že šlo o kolonizační provizorium Borše z Riesenburka, jehož purkrabí se připomíná r. 1281 (CDM IV. č. 186). Otázkou není možno řešit v rámci této práce, ale historické zprávy z let 1365, 1398 a 1464 situování hradu ve městě naznačují (ZDB IV. 225; ZDO VI, 740; XI. 34). Pro starší původ jižního křídla, které Z. Kudělka (1958, 254) pokládá za novostavbu G. Mottaly z počátku 17. stol., hovoří organické připojení pozdně gotických městských hradeb (obr. 11). Na místě předhradí v I. třetině 17. stol. vznikla monumentální manýristická stavba „nového“ zámku.

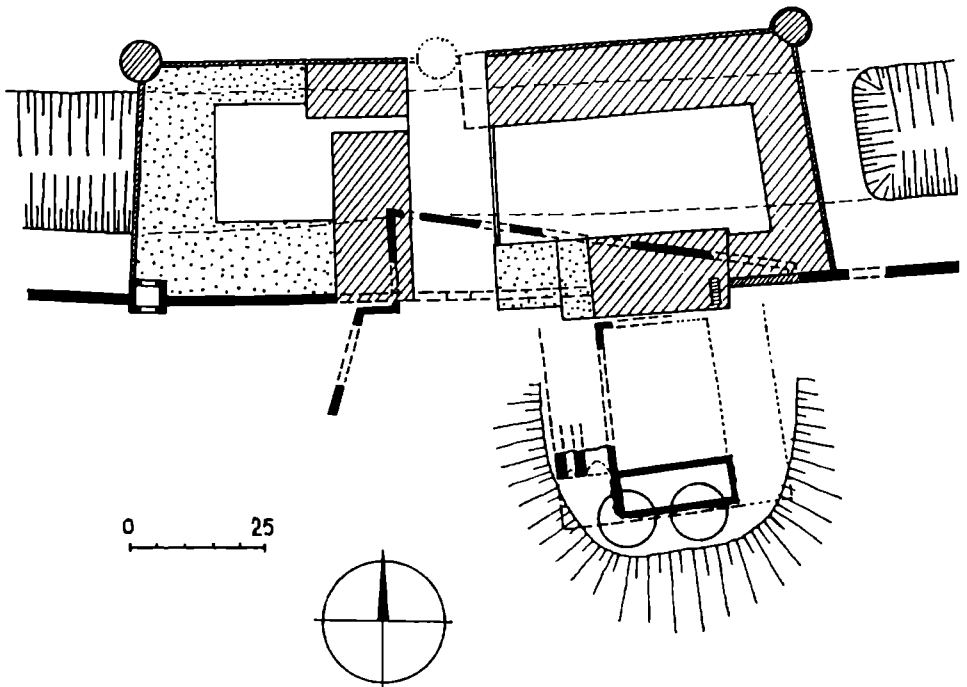
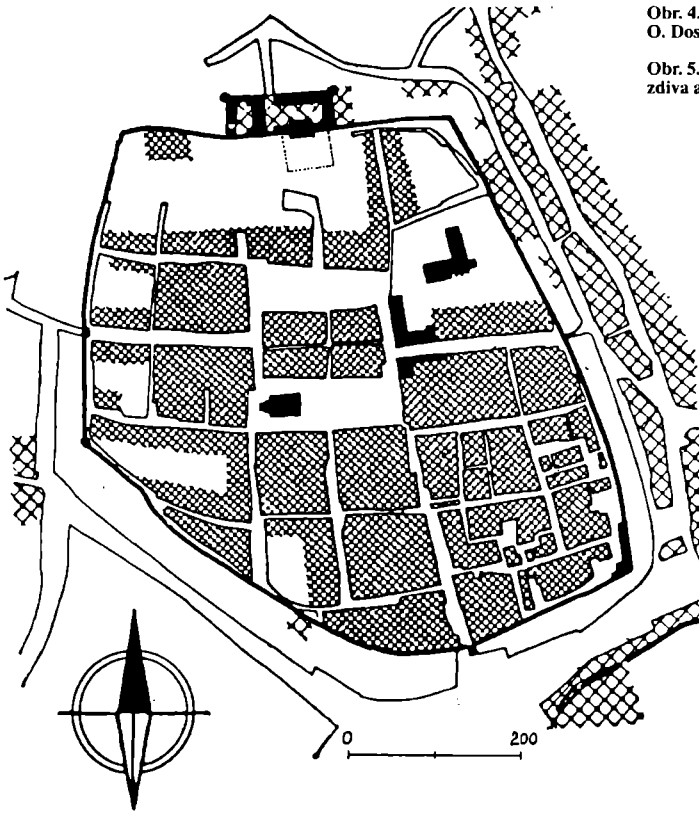
Téměř současně vznikly městské hrady a sídlo v Novém Jičíně. Město zmiňované v r. 1313 (Beck 1854, 45, 46) dostalo kamenné hrady po polovině 14. stol. a v r. 1380 již stál opevněný dům Kravařů v jejich jihozápadním nároží (Líbal–Reml 1967, 12; obr. 12). Měl zřejmě tři prostory, přičemž v zalomení hradeb mohla být věž. Ohrazení hradbou v rozsahu dnešního zámku nelze vyloučit, nasvědčuje mu další rozšiřování, ale ani bezpečně prokázat. Podoba první fáze může být náznakem, jak vypadal obdobný objekt v biskupské Osoblaze, který se vč. městských hradeb připomíná 1275 (CDB V/2, č. 779). Analogie k rovněž biskupské Mohelnici je sporná, neboť hrad zmiňovaný r. 1302 se tři roky nato uvádí jako dům a ke zřízení hradeb došlo zřejmě mnohem později (CDM V, č. 134). V současné době ani nevíme, kde mohelnický hrad stál.

V r. 1427 se Jičina zmocnil Jan Tovačovský z Cimburka, jenž postavil část východního křídla. Doplněno bylo okolo r. 1500 a ke sjednocení do trojkřídle podoby došlo v l. 1533–58 (Plaček 1996a, 262, 263 – obr. 13). Dosud nevysvětlen zůstává objev zasypaného dvojlojdního sklepení uprostřed nádvoří (laskavé sdělení E. Grepla).

Velmi složitá situace je v Hranicích a pokračující rekonstrukce přináší stále nové poznatky (obr. 14). I když precizní sledování nebylo možné a archeologické situace byly prakticky zničené, došlo velmi záhy k důležitým antikvování představ o vývoji sídla předložených M. Plačkem a S. Milošem (1995). R. 1938 písemně doloženou tvrz zástavních držitelů (CDM XII, č. 263; lokace klášterem Hradisko – CDB V/2, č. 805; CDM IV, č. 302)

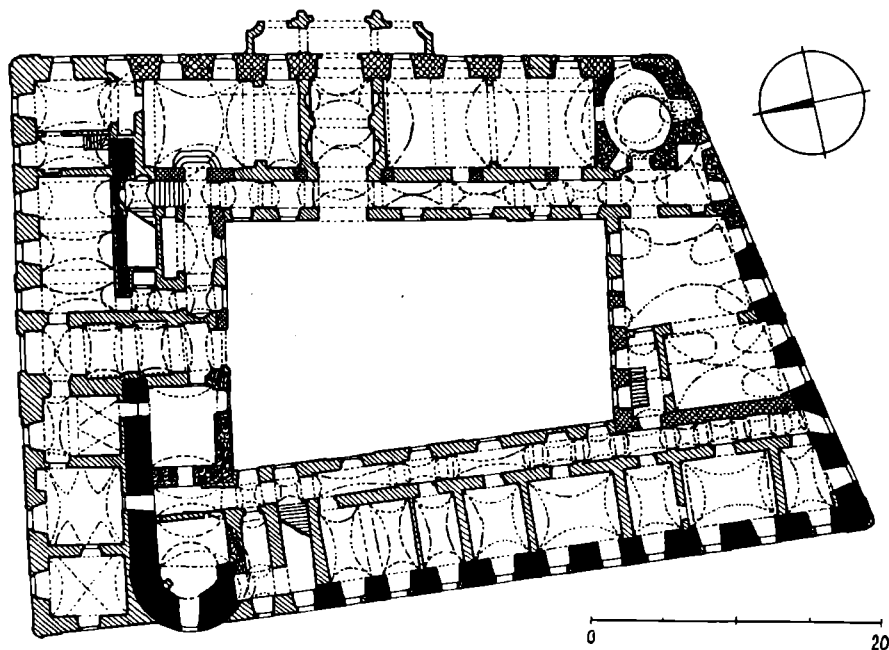
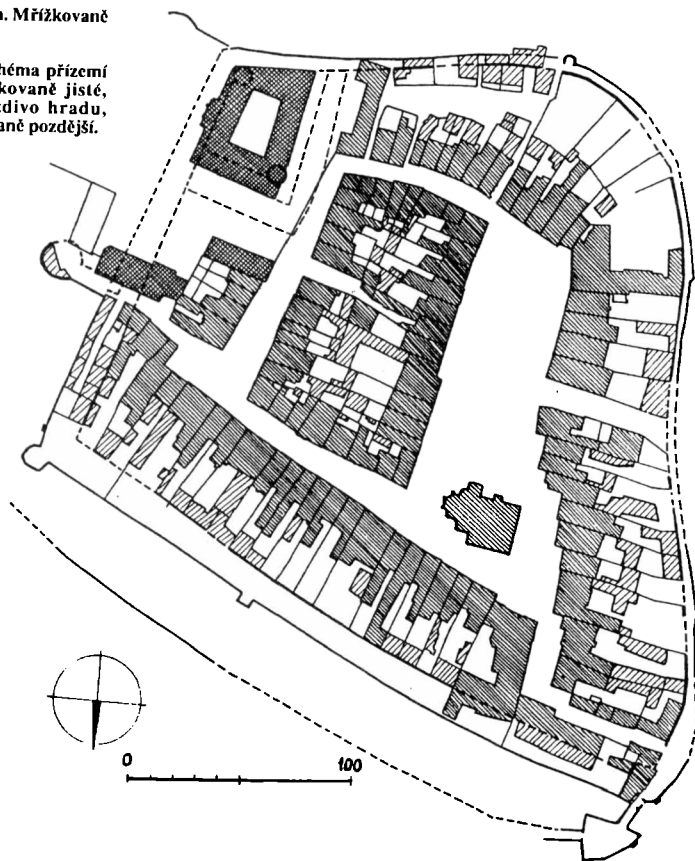
Obr. 4. Uh. Brod – situace města (podle O. Dostála et al.).

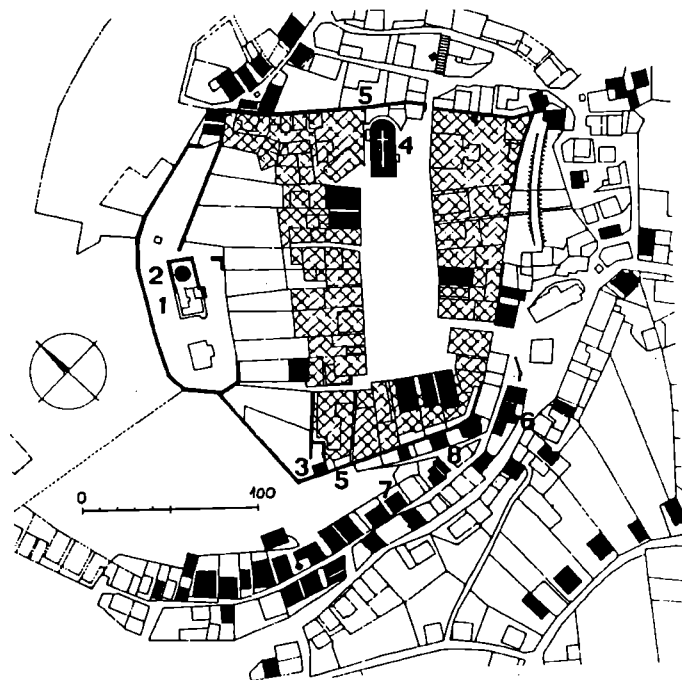
Obr. 5. Uh. Brod – půdorys vykopaného zdiva a dílčí rekonstrukce.

Obr. 6. Jemnice – situace města. Mřížkovně zámek a předzámčí.

Obr. 7. Jemnice – vývojové schéma přízemí zámku. Černě, zrněně a tečkovaně jisté, přepokládané a vykopané zdivo hradu, mřížkovně renesanční, šrafovaně pozdější.

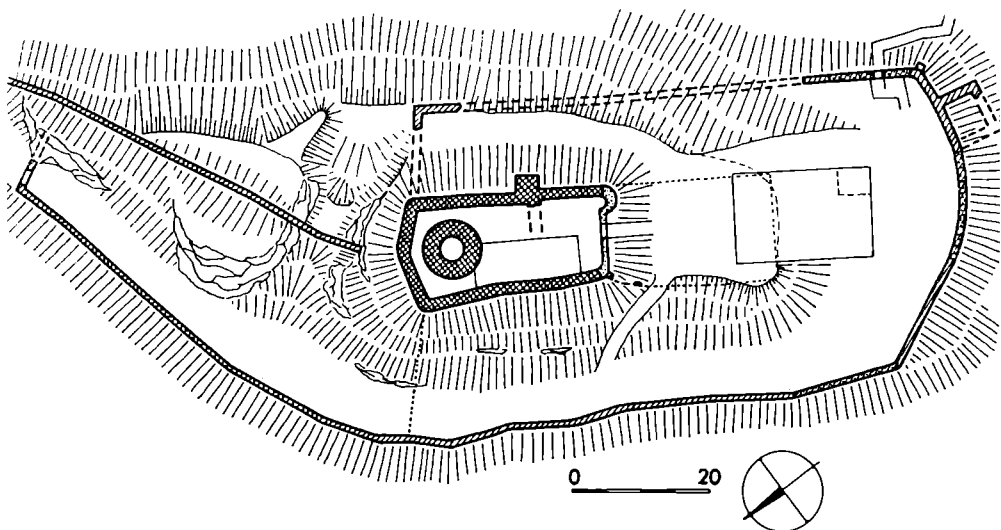
Obr. 8. Štramberk – situace města (podle K. Kibice, Paměť měst).

se nepodařilo identifikovat, pokud ji nepředstavuje obdélný útvar (33×18 m) vedle věže městské brány. Spíše však jde o první fázi hradu Cimburků, kteří byli po r. 1427 asi i stavebníky hlavní hradby, jež nahradila opevnění ze dřeva a hlíny. V jeho severozápadním nároží se nacházejí základy nepravidelné, zřejmě věžovité stavby a vstup od severu respektovaly i pozdější objekty.

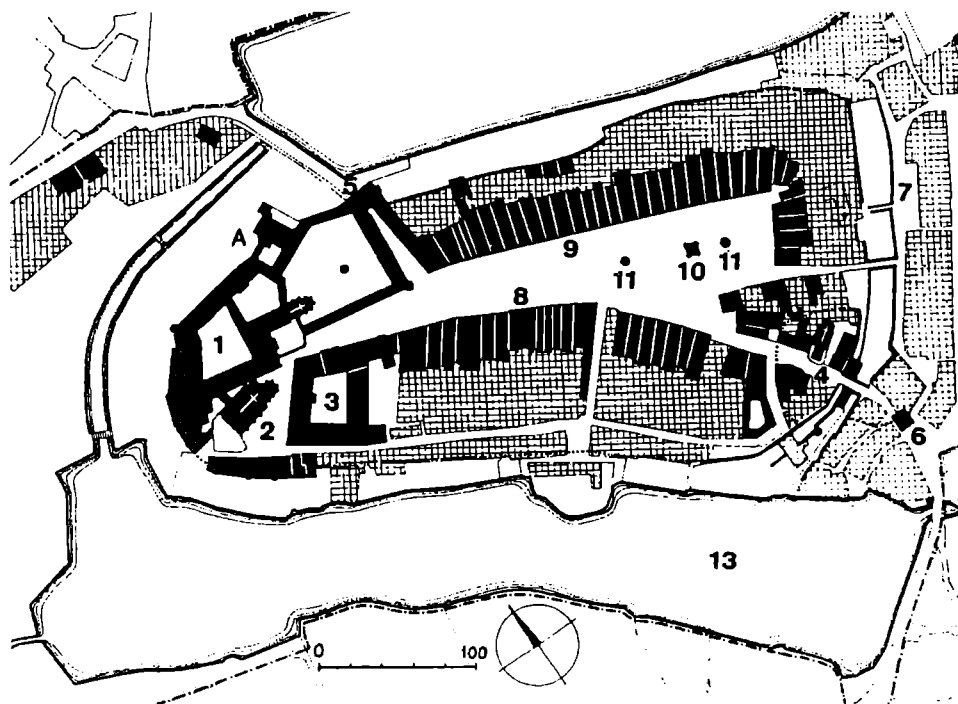
Od poloviny věku probíhala radikální přestavba, jejíž těžiště spočívá v pernštejnském období (1475–1548). Hrad, jehož obvodní zdi zesilovaly masivní opěrné pilíře, byl rozšířen především směrem do města, kde vznikly hlavní, zčásti podsklepené obytné budovy a okrouhlá nárožní věž. Hrad pohltil i branskou věž města, od něhož byl oddělen obezděným příkopem. Stejně provedený příkop byl na severu, před nímž okolo r. 1500 vystavěli rozsáhlé předzámčí se studnou. Eskarpová zeď příkopu uzavírala též parkán. Cesta do města se posunula poněkud východně a byla plně od kontrolou hradu. Přes renesanční přestavbu Janem Kropáčem z Nevědomí (1553–62) nevyhovovala komplikovaná dispozice hradu požadavkům jeho dědiců a není divu, že ho takřka úplně ztrhli a po r. 1581 vystavěli nový renesanční zámek (Plaček 1996a, 169).

Pravděpodobně dodatečně byl na jihozápadě do okruhu o něco starších hradeb biskupského města Vyškova vložen hrad, jenž se v přestavěné formě dosud zachoval (obr. 15). Impulzem pro jeho stavbu byla ztráta biskupského hradu Melic, kterého se před r. 1425 zmocnili husité a při odchodu ho srovnali se zemí (Zháněl 1967, 10). Jako nová tvrz (noua municione) se připomíná r. 1449 a po dobytí vojskem krále Jiřího z Poděbrad byl obnoven biskupem Tasem z Boskovic (Lechner 1902, I, 104; Zháněl 1955, 12). Z jeho pětiúhlé dispozice se dochovala hmota dvou křídel, snížena byla věž u brány, druhou, vystupující z hradby známe jen z veduty (AMB–DH). V renesančním předhradí stojí monumentální zámecká budova stavěná podle projektu G. P. Tencally od r. 1665 (Kudělka 1989, 286).

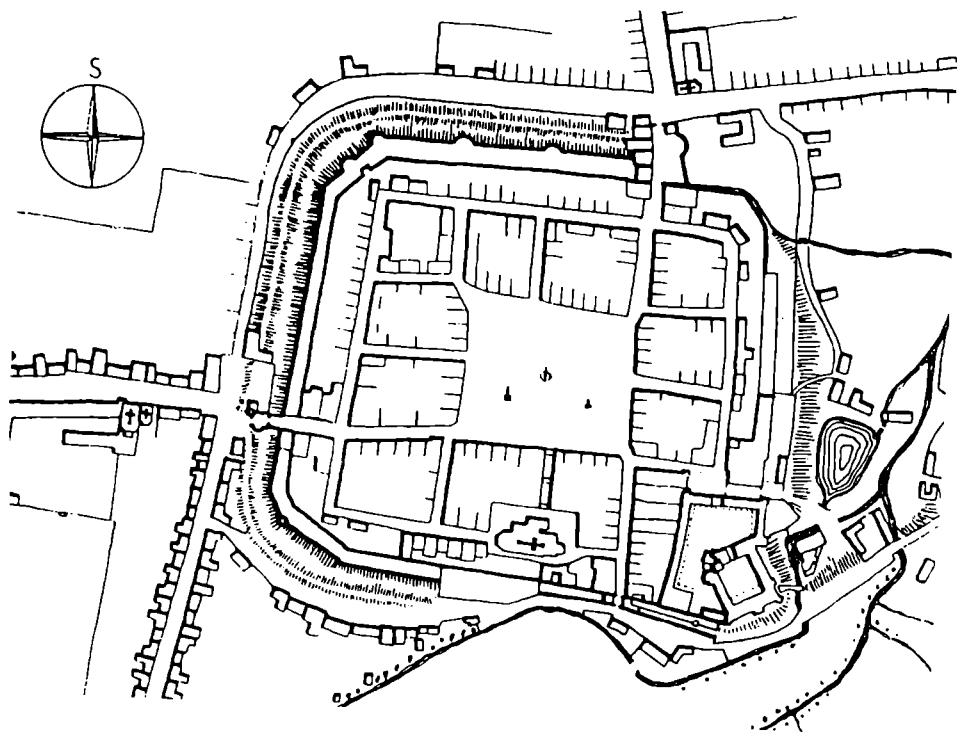
Pozoruhodná a dosud plně nevyřešená je situace zámku a tzv. Horního města v Pře-

Obr. 9. Štramberk – situace hradu. Mřížkované původní jádro, šrafované rozšíření Janem Jindřichem, tečkovaně novodobé.

Obr. 10. Telč – situace města (podle J. Wagnera, Paměť měst).

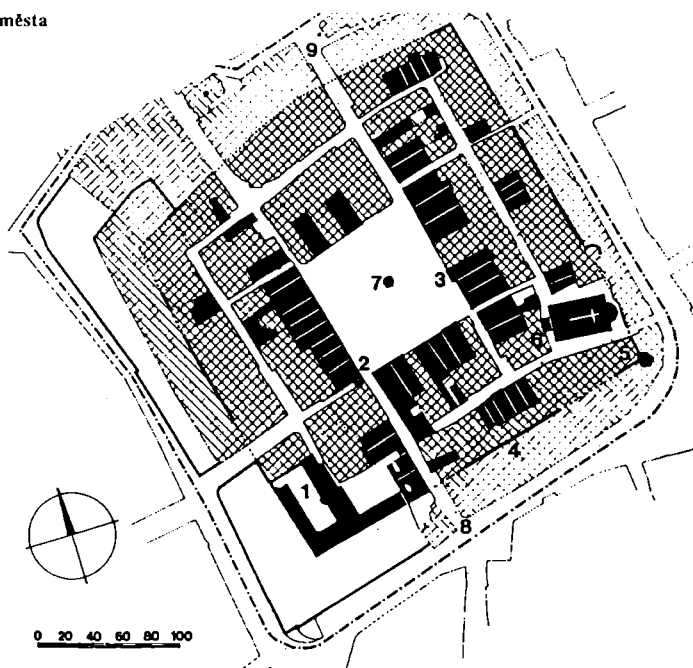
Obr. 11. Mor. Třebová – plán města z konce 18. stol. (podle O. Pechové).

rově (obr. 16). Renesanční zámek vznikl přestavbou hradu na místě přemyslovského hradiska, jehož valové opevnění zabíralo celé návrší (Měřínský 1986, 50, obr. 17:3). Kamenný hrad se vydělil z plochy hradiska při západním okraji asi již před polovinou 13. stol. (obr. 17). Předpoklad, že k němu patřila patrně obytná okrouhlá věž v chráněné poloze o průměru téměř 10 m (tl. zdi 2,1 m) je velmi pravděpodobný. Navazující nadzemní zděné konstrukce se jeví mladší a pocházejí z širšího gotického období. S opevněním perštejnského Horního města, které ohradilo předhradí byl hrad spojen na konci 15. stol. a následovně byl přestavěn na renesanční zámek (Plaček 1996a, 287–288).

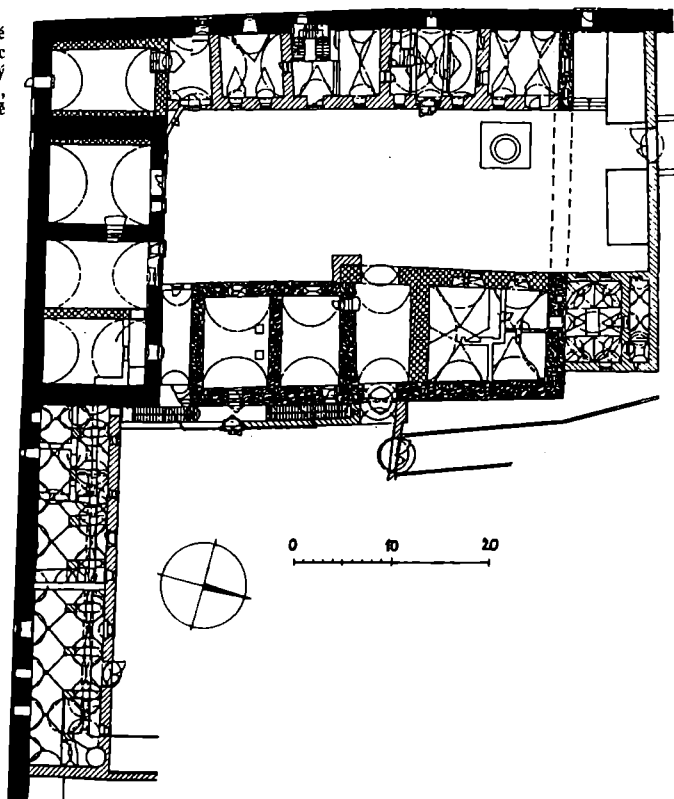
Nemnoho uvedených příkladů víceméně vyčerpalo všechny varianty časoprostorových vazeb hradu a města. Z předloženého materiálu je zajímavé zjištění kastelu s hranolovými věžemi v Moravském Krumlově, náznaků existence pravidelné dispozice hradu v Uher-ském Brodě a hradu v Jemnici asi ovlivněného francouzským kastelovým schématem. V souvislosti s nimi se naskytá otázka, zda je na místě jednoznačný závěr o vytvoření pravidelného hradu s nárožními věžemi pouze působením parcelace (srov. Durdík 1989, 246). Zvláště, když víme, že tendence k regulární dispozici měly i jiné hrady 13. století (Špilberk, Bezděz, Vrškamýk, Vitějovice), vč. velmi raných tasovských hradů ve Velkém Meziříčí a v Lomnici, pravděpodobně se dvěma čtyřhrannými věžemi (Plaček 1996a, 223, 359, 360). V Krumlově a Brodě byly hrady značně vzdáleny ortogonální uliční sítí a navíc od ní odděleny více či méně nepravidelným předhradím.

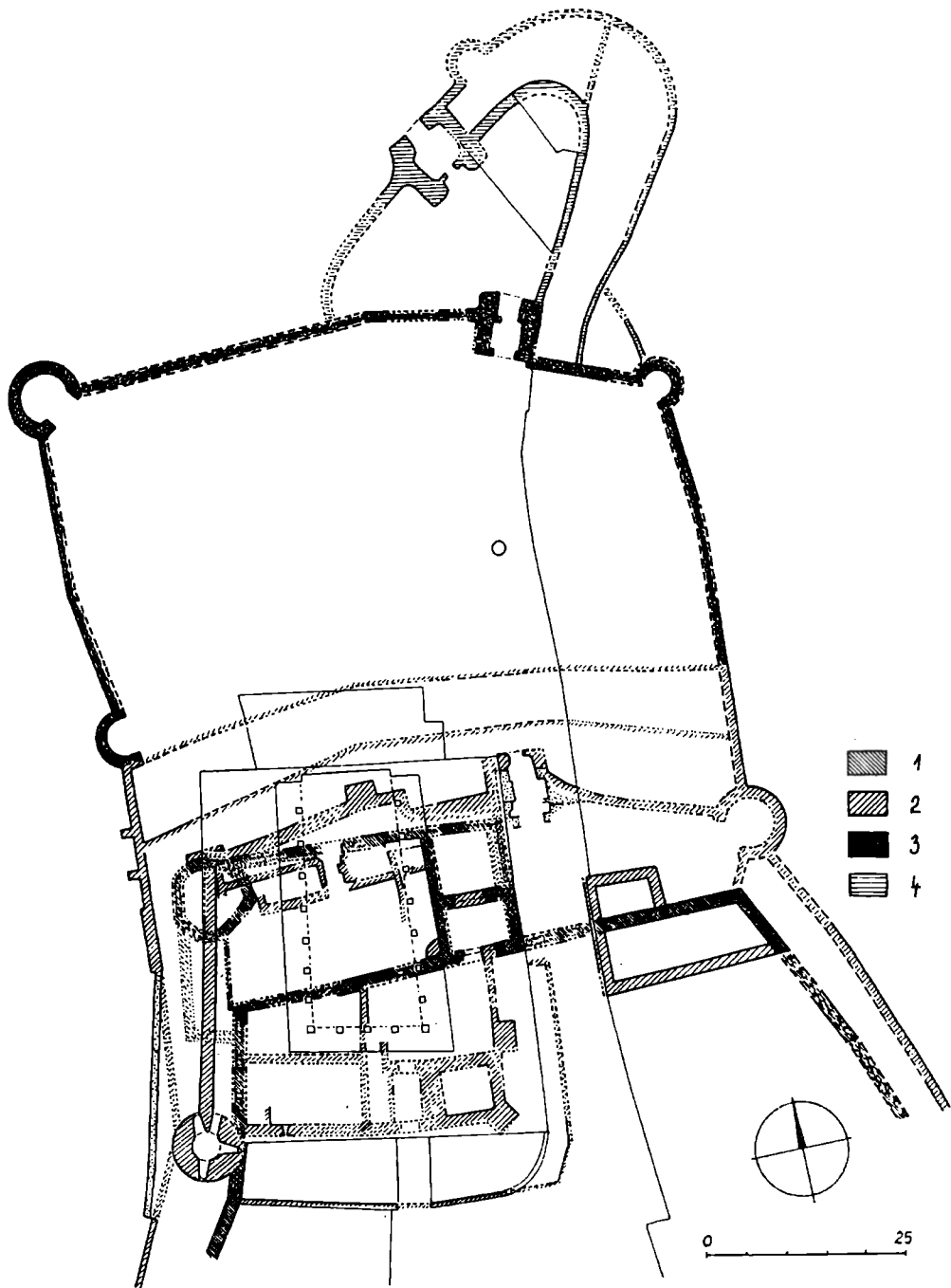
Ve 13. století vznikla též v Rakousku řada pravidelně utvářených hradů se 2–4 hranolovými věžemi naplňující předpoklady kastelového typu, případně redukováného, které

Obr. 12. Nový Jičín – situace města
(podle J. Wagnera, Paměť měst).

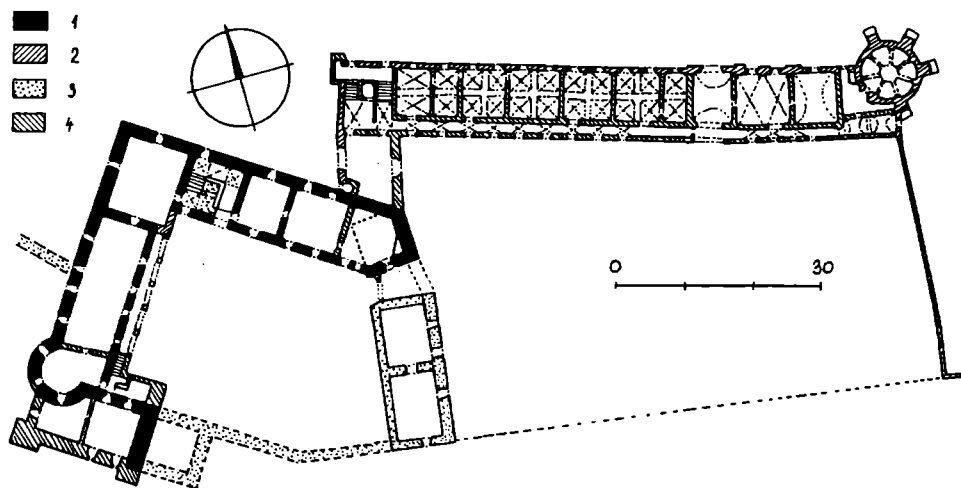

Obr. 13. Nový Jičín – vývojové
schéma přízemí zámku. Černě palác
a hradba města, zrně druhý
gotický palác a hradba vůči městu,
mřížkováně pozdní gotika, šrafované
renesance.

Obr. 14. Hranice – situace okolí zámku. 1 – hlavní městská hradba a I. fáze hradu, 2 – pozdně gotický hrad, parkán a pozdní barbakán, 3 – předzámčí.

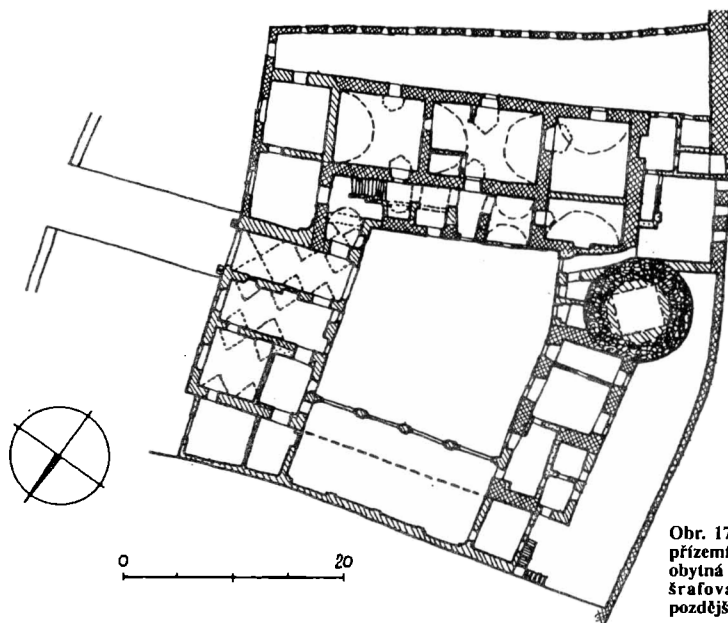
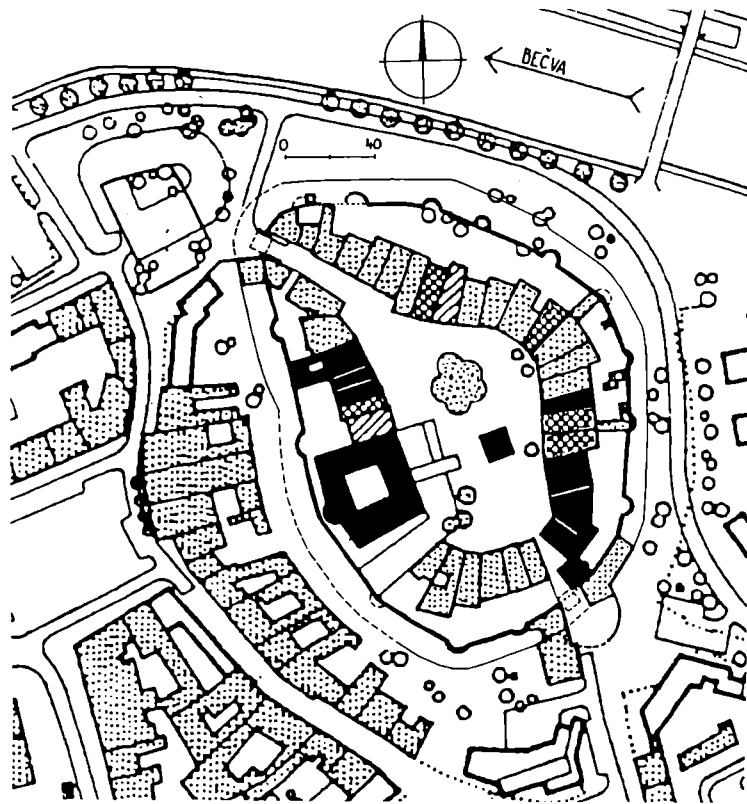
Obr. 15. Vyškov – vývojové schéma přízemí zámku. 1 – gotický hrad, 2 – zmizelé části, 3 – zdivo 16. stol., 4 – barokní.

nejsou ovlivněny rozvrhem města. Vedle objektů zmíněných v práci T. Durdíka (1994 – Ebenfurt, Ebreichsorf, Krumbach, Pottendorf, Rabensburg, Wolkersdorf) jsou to Asparn a bohužel odstraněný Seefeld (obr. 18). Asparn je významný tím, že jeho dvě věže ve vstupní frontě jsou celým objemem vysunuty z nároží a podle historických zpráv ho vystavěli před polovinou 13. stol. (Büttner–Madritsch 1987, 119). Další věže nejsou vyloučeny ve strženém severním díle dispozice.

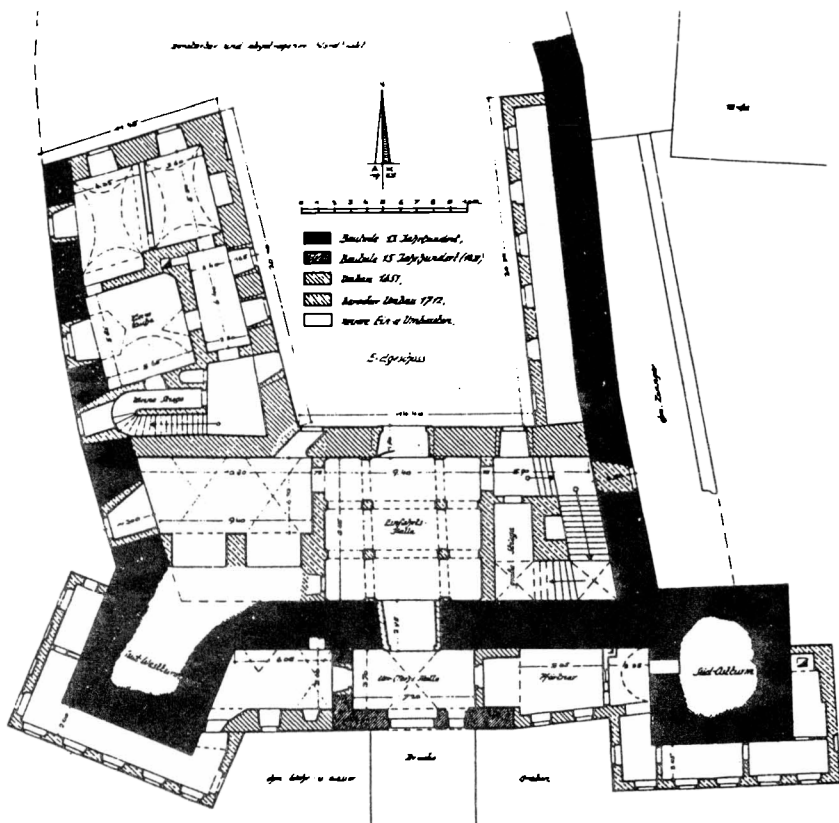
Podobu Seefeldu známe jen z Vischerovy veduty z doby po polovině 17. stol. (Vischer 1920), neboť na hradním návrší stojí barokní zámek, v jehož sklepení se údajně zachovaly zbytky původní stavby. Jádro mělo v nárožích nejméně tři věže, tentokrát dílem vysunuté. Předpoklad založení rodem Kadoldovců, kteří se po Seefeldu psali od r. 1150, do poloviny 13. stol. je více než pravděpodobný. Jiný hrad – Aspang, jenž měl věže v rozích přibližně trojúhelné dispozice určené morfologií terénu, dokládá aplikaci schémata v jiném, než ideálním prostředí (Halmer 1969, 39). Z městským prostředím je třeba uvést ještě hrady se 2–3 věžemi v Gmündu, Hornu a snad i v Zistersdorfu.

Uvedený přehled není, a ani nechce být, vyčerpávajícím rozbohem tematiky. Musíme připustit i neúplnou znalost stavební historie zmíněných objektů, ale ani to není argument proti teorii, že využívání pravidelných dispozic s několika nárožními věžemi je určeno spíše terénními možnostmi, než vynucením daným schématem. Naopak je tu prostor k dalšímu upřesňování v obou směrech. Rovněž otázka původu – autochtonnost versus recepce je zbytečně černobílá. Typová paleta hradní architektury Fridricha II. je vskutku pestrá (Durdík 1989, 239), ale jeho kastel se pro aplikaci ve středoevropském (i městském) prostředí jevil nevhodnější. Převzetí se přirozeně neobešlo bez úprav a snad by bylo lepší hovořit o inspiraci. Vždyť i u francouzského kastelového schémata docházelo k zatažení věží, minimálnímu užití střílen, předložení středoevropského parkánu ap. Vzhledem k téměř čtyřměsíčnímu pobytu dvora císaře Fridricha II. ve Vídni v r. 1237, působení jeho náměstků v Rakousích do konce r. 1239 a dílčím způsobem znovu v l. 1247–1250 (Novotný 1928, 664–668, 703, 779, 820), by se otázka ovlivnění vzniku kastelů s hranolovými věžemi snad neměla definitivně uzavírat. Zvláště, když několikrát denní účast Přemysla Ot. II. na válečném tažení (!) v Prusku údajně napomohla zformovat řádový kastel německých rytířů (Durdík 1993, 50). V této souvislosti je vhodné nadhodit otázku trasy příchodu schémata francouzského kastelu do našich zemí. Jeho užití v zemích Fridricha II. (Syraku-

Obr. 16. Přerov – situace města (podle J. Gwuzda, doplněno).

Obr. 17. Přerov – vývojové schéma přízemí zámku. Zrněné je vyznačena obytná věž, mřížkované gotické zdivo, šrafované renesanční, tečkované pozdější.

Obr. 18. Seefeld před r. 1672 (G. M. Fischer), Asparn – půdorys přizemí (podle A. Klára).

sy, Catania, Gaeta, Castellamare di Stabia) a smíšené užití okrouhlých, čtyřhranných a vícebokých věží (Brindisi, Castel del Monte, Salemi, Conversano) není zanedbatelné.

Zdůrazňuji, že výše uvedené poznámky nejsou určeny k vypjaté polemice, tím méně ke konfrontaci. Pouze naznačují mnohovrstevnost problematiky a tudíž závislost závěrů na úhlu pohledu a stupni poznání. Zvláště, když typologie je záležitostí pomocnou a terminologie z ní vycházející jen napomáhá rychlejšímu porozumění. Proto je téměř hlostejně, jestli dispozice možná inspirované převážně jihoitalskými kastely a pozměněné místním prostředím se nazývají tzv. italskými kastely, nebo kastely středoevropskými. Nejde totiž o objev, ale o vymezení skupiny staveb, interpretaci jejich geneze a pojmosloví. Jejich vznik a utváření dokládá značnou složitost a prolínání vlivů v rámci středověké Evropy.

Literatura

- AMB–DH: Archiv města Brna – sbírka Dismase z Hoferů.
- BECK, J., 1854: Geschichte der Stadt Neutitschein und deren Umgebung. Neutitschein.
- BLÁHA, J.–KONEČNÝ, L., 1985: K nejstarší historii města Telče. In: Uměleckohistorický sborník, 129–160. Brno.
- BÜTTNER, R.–MADRITSCH, R., 1987: Burgen und Schlösser in Niederösterreich, Vom Bisamberg bis Laa/Thaya. Wien.
- DURDÍK, T., 1989: K původu kastelů středoevropského typu. AH 14/89, 233–255.
- DURDÍK, T., 1993: Mitteleuropäische Kastelle – ein mögliches Vorbild der Ordensburgenarchitektur im Baltikum. Castella marici Baltici 1, 45–50.
- DURDÍK, T., 1994: Kastellburgen des 13. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Praha.
- HALMER, F., 1969: Burgen und Schlösser im Raume Bucklige Welt, Semmering, Rax. Wien.
- HLOBIL, I.–PETRŮ, E., 1992: Humanismus a raná renesance na Moravě. Praha.
- HOSÁK, L., 1961–64: Příspěvek k počátkům poddanských měst. VVM XVI, 32–49.
- JUROK, J., 1984: Nejstarší dějiny Štamberka. VSONJ 33, 1–12.
- KOLEKTIV, 1975: Paměť měst. Městské památkové rezervace v českých zemích. Praha.
- KUDĚLKA, Z., 1958: K dějinám hradu v Moravské Třebové. Umění VI, 253–262.
- KUDĚLKA, Z., 1989: Architektura 17. století na Moravě. In: Dějiny českého výtvarného umění II/1, 278–292. Praha.
- KUDĚLKA, Z., 1990–92: Znojmo, hrad. Výzkum románské architektury na Moravě VI, SPFFBU F 34–36, 196–202.
- LECHNER, K., 1902: Die älteste Belehungs- und Lehensgerichtsbücher des Bistums Olmütz. Brünn.
- LÍBAL, D.–REML, S., 1967: Nový Jičín, městská památková rezervace. VSONJ 1, 11–15.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1986: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů. PA LXXVII, 18–80.
- NEUMANN, A., 1930: Nové prameny k dějinám husitství na Moravě. Olomouc.
- NOVOTNÝ, V., 1928: České dějiny I/3. Praha.
- PECHOVÁ, O., 1957: Moravská Třebová. Praha.
- PLAČEK, M., 1991: Hrad v povodí Jihlavy a Rokytne. VVM XLIII, 145–158.
- PLAČEK, M., 1993: Nový Hrad u Kopřivné. Severní Morava 65, 3–12.
- PLAČEK, M., 1996: Opevněný kostel. Reflexe spojení laického a církevního světa na příkladu Sedmihradska. AH 21/96, 259–279.
- PLAČEK, M., 1996 a: Hrad a zámky na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- PLAČEK, M.–MILOŠ, S., 1995: Fortifikační systém Hranic na Moravě. AH 20/95, 219–232.
- POLÁČEK, L., 1995: Archeologie středověku na jihozápadní Moravě. In: Sborník příspěvků proslavených na I. obnoveném sjezdu Moravkoslezského archeologického klubu, 83–89. Brno.
- RICHTER, V., 1958: Telč, městská památková rezervace a státní zámek. Praha.
- RICHTER, V.–SAMEK, B.–STEHLÍK, M., 1966: Znojmo. Praha.
- RŮŽIČKA, V., 1961: Zeměpanský hrad v Uherském Brodě. Rkp. č. II – 289 v SOKA Uh. Hradiště.
- SIMON, P., 1981: Die Burgen im Bereich der Babenbergermark. In: Die Kuenringer. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Neue Folge, Nr. 110, 123–134. Wien.
- ÚLOVEC, J., 1966: Plány jihomoravských měst, hradů a zámků z fondu Reichsstadt Nürnberg. Jižní Morava 32, 267–293.
- VÍCHA, F., 1986: Nález komendy německých rytířů ve Slavkově u Brna, Umění XXXIV, 362–366.
- VISCHER, G. M., 1920: Topographia Austriae inferioris 1672 (novotisk s úvodem M. Vancsy). Wien.
- ZHÁNĚL, J. et al., 1995: Vyškov. Praha.
- ZHÁNĚL, J., 1967: Biskupský hrad Melice I. Zprávy Vlastivědného muzea ve Vyškově 71, 1–34.

Die Burgen in den befestigten mährischen Städten

Die Burgen in den mährischen Städten stellen wie königliche so auch private Gründung vor. Die Priorität des Landesherrn war besonders im 13. Jh., wann die Burgen aus seiner Initiative, ausnahmsweise auch aus bischöflicher Initiative (Kroměříž), entstanden sind. Die Burgen aus dieser Zeit waren mit der Stadtbefestigung verbunden. In den königlichen Städten standen die Burgen an der meist bedrohten Seite (z. B. Jemnice, Uherský Brod). In Moravský Krumlov überquerte die Burg zugängliche Bergzunge an der Rokytná-Fluß. Mit dem regelmäßigen Grundriß und den Ecktürmen reihen sich die Burgen zu den Kastellen: in Krumlov zu den italienischen, in Jemnice zu den französischen. Vom Gassennetz wurden diese Burgen durch eine Vorburg abgetrennt. Zu einigen Burgen wurden die Städte nachträglich angeschlossen (z. B. Znojmo, Olomouc – hier handelte sich um eine frühe Gründung der Burgen). In anderen Fällen, wie z. B. Uherský Ostroh, Mikulov, Velké Meziříčí handelte sich um eine spätere Gründung, oder Befestigung der Stadt. Einige Burgen sind spurlos verschwunden (z. B. Ivančice).

Im 14. und 15. Jh. kam es zur Gründung der Burgen in einer Symbiose mit den Untertanenstädten (z. B. Telč, Nový Jičín, Hranice), aber in vielen Fällen kam es zur Verbindung der Burg mit der Stadtbefestigung nachträglich (Štramberk, Záhřeb, Moravská Třebová, erst am Anfang des 16. Jhs Tovačov). Einige Städte wurden in die Fortifikation auch später eingegliedert (z. B. Vyškov, Prostějov).

Ausnahmsweise diente als Zitadelle auch die Kirche (z. B. in Velká Bíteš, Hustopeče bei Brno, vielleicht auch Slavonice). Eine Ausnahme bildete die Kommende der Deutschen Ritter, die in die Stadtbefestigung der Stadt Slavkov eingegliedert wurde.

Abbildungen:

1. Znojmo (Znaim). Situation der Burg auf dem Plan von F. F. Nicolai aus den Jahren 1705–1720 (nach Z. Kudělka).
2. Moravský Krumlov (Mährisch Kromau). Die Stadtsituation (nach O. Dostál).
3. Moravský Krumlov. Grundriß des Schlosses (teilweise nach J. Eliáš). 1 – Mauer des sogn. italienischen Kastells, 2 – andere gotische Mauer, 3 – Renaissance-mauer, 4 – spätere Mauer 5 – Mauer an gotischen Grundlagen.
4. Uherský Brod. Situation der Stadt nach O. Dostál.
5. Uherský Brod. Grundriß der entdeckten Mauer und teilweise Rekonstruktion.
6. Jemnice. Die Stadtsituation. Schloß und Vorschloß sind mit Gittermuster bezeichnet.
7. Jemnice. Entwicklungsschema des Schloßerdgeschosses. Schwarz, körnig und punktiert vorausgesetzte und ausgegrabene Mauer der Burg, Gittermuster zeigt die Renaissance-mauer und spätere Mauer ist schraffiert.
8. Štramberk. Die Stadtsituation (nach K. Kibic).
9. Štramberk. Die Burgsituation. Durch Gittermuster ist der ursprüngliche Kern bezeichnet, schraffiert zeigt die Verbreitung der Burg von Jan Jindřich, die neuzeitliche Mauer ist punktiert.
10. Telč. Die Stadtsituation (nach J. Wagner).
11. Moravská Třebová, Stadtplan aus dem Ende des 18. Jhs. (nach E. Pechová).
12. Nový Jičín. Situation der Stadt (nach J. Wagner).
13. Nový Jičín. Entwicklungsschema des Schloßerdgeschosses. Palast und die Stadtmauer sind schwarz, körnig der zweite gotische Palast und die Befestigung gegen die Stadt. Gittermuster bezeichnet den spätgotischen Teil, die Renaissanceperiode ist schraffiert.
14. Hranice. Situation der Schloßumgebung. 1 – Die Hauptstadtbefestigung und erste Phase der Burg, 2 – spätgotische Burg, Parkan und Barbakan, 3 – Vorschloß.
15. Vyškov. Entwicklungsschema des Schloßerdgeschosses. 1 – gotische Burg, 2 – verschwundene Teile, 3 – Mauer des 16. Jhs, 4 – Barock.
16. Přerov. Die Stadtsituation (nach J. Gwuzd).
17. Přerov. Entwicklungsschema des Schloßerdgeschosses. Der Wohnturm ist körnig, gotische Mauer ist mit Gittermuster, Renaissance-mauer ist schraffiert und spätere Mauer punktiert bezeichnet.
18. Seefeld vor dem Jahr 1672 (G. M. Fischer), Asparn – Grundriß des Erdgeschosses (nach A. Klaar).

